

بررسی شبکه ارتباطات میان‌سازمانی در قانون برنامه پنجم توسعه ج.ا.ا. با محوریت منابع طبیعی

دنیا خیرخواه^۱، حنا محمدی کنگرانی^{۲*} و ام‌البنین بذرافشان^۳

^۱دانشجوی کارشناسی ارشد گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه هرمزگان

^۲دانشیار گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه هرمزگان

^۳استادیار گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه هرمزگان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۳/۱۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۱/۲۱)

چکیده

برنامه‌ریزی، سازماندهی، نظارت و کنترل، رهبری، ارزشیابی و تصمیم‌گیری بدون برقراری ارتباط، ممکن و اثربخش نخواهد بود. امروزه در سایه پیشرفت علم و فناوری، "ارتباطات سازمانی" به یک موضوع پیچیده و مهم تحقیقاتی تبدیل شده است. این پژوهش با هدف تحلیل قانون برنامه پنجم توسعه از منظر روابط میان‌سازمانی در بخش منابع طبیعی با استفاده از رویکرد تحلیل شبکه‌ای و نرم‌افزارهای ویسون و نت‌درا انجام گرفته است تا جایگاه قانونی و نهادی منابع طبیعی را در این قانون بررسی کند. جمع‌بندی یافته‌ها حاکی از آن است که جایگاه رسمی - قانونی سازمان‌های درگیر با موضوع منابع طبیعی در این قانون یکسان نیست و جایگاه عالی دولت و دستگاه‌های اجرایی در شبکه ارتباطات میان‌سازمانی، با وجود ذکر نام ۱۴۱ سازمان در این قانون و مکلف شدن آنها، ابهاماتی را در تفسیر وظایف و ارتباطات سازمانی ایجاد کرده است که در صورت مدیریت نادرست، ممکن است به برداشت‌های سلیقه‌ای از روابط بین‌سازمانی و تکالیف قانونی منجر شود. براین اساس پیشنهاد می‌شود تا پیش از تدوین نهایی برنامه ششم توسعه کشور، آسیب‌شناسی و ریشه‌یابی جایگاه قانونی و نهادی منابع طبیعی در قوانین و برنامه‌های توسعه پیشین کشور صورت گیرد و وضع کمی و کیفی موجود منابع طبیعی کشور ارزیابی شود.

واژه‌های کلیدی: روش تحلیل شبکه‌ای، روابط میان‌سازمانی، قانون برنامه پنجم توسعه کشور، مرکزیت و جایگاه، منابع طبیعی.

مقدمه و هدف

عصر حاضر دوره تغییرات شتابان و پیش‌بینی ناپذیر است. درک و فهم ماهیت شبکه‌ها پاسخی به دنیای به‌سرعت در حال تغییر است که به یک نیاز بزرگ برای حل مشکلات پیچیده تبدیل شده است. شناخت شبکه‌ها در پشتیبانی و هدایت صحیح آنها ضروری است، به این ترتیب فهم ماهیت شبکه‌ها و تغییرات آنها یک جنبه مهم ارزیابی توسعه مدیریت است (Hoppa and Reinelt, 2010). ارتباطات یکی از مهم‌ترین ابزارهای جامعه متمدن است. در سازمان‌ها، ارتباطات فرایندی برای به‌هم پیوستن اجزای یک نظام‌اند (دعائی و رجبی‌پور میبدی، ۱۳۹۰)، وضعیت کنونی مدیریت در جامعه ما بیانگر نامتوازن بودن پیچیدگی‌های روز افزون سازمان‌ها و ناتوانی این سازمان‌ها در پیش‌بینی و مقابله با این تحولات است (دعائی و رجبی‌پور میبدی، ۱۳۹۰)، از سوی دیگر، نیاز روزافزون به آگاهی از دستاوردها و پیشرفت‌های علمی و فناوری جدید برای حل آنها، بیش از پیش بر ضرورت گسترش ارتباطات را تأکید می‌ورزد (محمدی کنگرانی، ۱۳۹۱).

مطالعات برخی از متفکران در حوزه ارتباطات سازمانی در سال‌های اخیر، حاکی از آن است که بسیاری از مسائل و مشکلات حاکم بر سازمان، ناشی از بافت نادرست ارتباطی و بی‌توجهی به ظرایف ارتباطات سازمانی بوده است (زارعی و زارعی، ۱۳۸۶). اما تحقیق و پژوهش در ایران، به‌ویژه در سازمان‌های دولتی، همگام با دیگر معیارهای توسعه از رشد مطلوبی برخوردار نبوده است. تاکنون نیز نظریه‌ها و دلایل مختلفی از سوی صاحب‌نظران در این زمینه ارائه شده است که به‌طور عمده از بعد کلان، به این مسئله نگرسته‌اند، بنابراین لازم است بررسی جزئی‌تری در مورد چالش‌های پیش روی تحقیقات در سازمان‌های دولتی انجام داد (عرب‌مازار و همکاران، ۱۳۸۸). به‌طور کلی، ارتباطات سازمانی یک موضوع پیچیده و نقش آن در عملکرد سازمان بسیار حائز

اهمیت است؛ به‌گونه‌ای که حتی می‌توان گفت بخش شایان توجهی از عوامل موفقیت یا شکست سازمان‌ها مربوط به کیفیت روابطی می‌شود که با دیگر سازمان‌ها برقرار کرده‌اند (Kok and Wildeman, 1999) و ساختارهای متفاوت شبکه‌های میان‌سازمانی تأثیر متفاوتی بر همکاری میان آنها دارد (Paulson, 1985). بررسی نهادهای موثر در سیاست زیست‌محیطی و شناخت تأثیر آنها، پیشنهادها در تغییر رویه‌های اتخاذی از سوی نهادها، تغییر ارکان سازمانی برای افزایش کارایی، جایگزینی سازمان یا نهاد دولتی دیگر قابل بررسی است. همچنین در مدل نهادی ضمن تبیین نقش و جایگاه سازمان‌های دولتی در فرایند سیاست‌گذاری زیست‌محیطی، چگونگی اجرای سیاست و ارزیابی نهایی آن مشخص می‌شود (عبداللهی و رضوانی‌فر، ۱۳۹۱). رویکرد تحلیل شبکه‌ای در میان محققانی که ارتباطات میان‌سازمانی را بررسی می‌کنند، مورد توجه زیادی قرار گرفته است. این بدنه غنی پژوهشی، برای بررسی شبکه‌های میان افراد یا شبکه‌هایی که از روابط میان‌سازمانی پدید می‌آیند، بسیار کاراست. از این‌رو محققان پیشنهاد می‌کنند که از این روش می‌توان برای بررسی سازمان‌ها به‌عنوان نقش‌آفرینانی که در شبکه‌های ارتباطی قرار گرفته‌اند، استفاده کرد (Gulati et al., 2011).

بررسی وضعیت منابع طبیعی در ایران از منظر جایگاه و روابط میان‌سازمانی حاکی از آن است که خلأهای قانونی مربوط به جایگاه و وظایف متولیان منابع طبیعی، خلأهای قانونی در خصوص روابط میان‌سازمانی در این حوزه و نیز مشکلات برون‌سازمانی سبب کاهش کارایی متولیان این امر در کشور شده است (عبداللهی و فریادی، ۱۳۸۹). همچنین به‌دلیل نبود یک الگوی سیاستی مشخص در مدیریت این منابع، با وجود تلاش‌های فراوان، موارد عدیده‌ای از شکست سیاست‌ها و طرح‌ها به چشم می‌خورد (محمدی کنگرانی و همکاران، ۱۳۹۴).

در ارزیابی برنامه‌های سیاستی و مدیریتی در حوزه منابع طبیعی و نشان دادن قوت‌ها و ضعف‌های آنها دارد.

Baker and Eckerberg (2013) با بررسی و بازنمایی انواع سیاست‌های احیای بوم‌شناختی در کشورهای مختلف، نشان دادند که اجرای این سیاست‌ها (هم در سطح برنامه‌ریزی و هم در سطح اجرا) به شدت متأثر از شبکه درهم‌پیچیده‌ای از افرایند فنی تصمیم‌گیری، ایدئولوژی حاکم بر نظام تصمیم‌گیری و علائق سیاستگذاران است. همچنین آنها بیان کردند که سیاست‌های احیای بوم‌شناختی در پس‌زمینه‌ای از توزیع قدرت بین کنشگران مختلف دولتی و خصوصی رخ می‌دهد که در هر مرحله از فرایند تصمیم‌گیری دخیل‌اند. از این‌رو ضروری است که در اتخاذ هر گونه سیاست احیای طبیعت علاوه‌بر موارد فنی، به وجوه اجتماعی و سیاسی توجه جدی مبذول شود.

Beilin et al. (2013) نشان دادند که تصمیم‌گیرندگان این کشور به شبکه‌های اجتماعی موجود میان جوامع محلی درگیر در مدیریت منابع طبیعی در ایالت ویکتوریای استرالیا، توجه نداشته‌اند؛ چرا که نه در بخش تخصیص بودجه، اشاره‌ای به چنین شبکه‌ها و گروه‌هایی نشده است و نه در اسناد رسمی. آنها با تحلیل شبکه‌های اجتماعی با تأکید بر مدیریت منابع طبیعی در دو منطقه در این ایالت با استفاده از رویکرد تحلیل شبکه‌ای و محاسبه متغیرهایی چون تراکم و گروه‌بندی، نتیجه گرفتند که نمودارهای حاصل از تحلیل این متغیرها می‌توانند به شکل مناسبی، وضعیت این گروه‌های اجتماعی را نشان دهند؛ اما با توجه به اینکه استفاده عملیاتی از چنین روشی دارای پیچیدگی است، می‌توان تنها از آن به‌عنوان یک تسهیل‌گر تصمیم‌گیری استفاده کرد. بر این اساس، این پژوهش با هدف تحلیل قانون برنامه پنجم توسعه از منظر روابط میان‌سازمانی در بخش منابع طبیعی انجام گرفته و از رویکرد تحلیل

همچنین با توجه به ماهیت چندگانه مدیریت منابع طبیعی در کشور، باید نوع چیدمان سازمانی متولیان این امر به‌گونه‌ای تحقق یابد که امر نظارت، نگهداری، توسعه و بهره‌برداری از منابع طبیعی در آن در تعادل منطقی قرار گیرد. به‌عنوان نمونه، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور که مسئول امور اجرایی منابع طبیعی در کشور بوده و زیرمجموعه وزارت جهاد کشاورزی است، وظیفه ممیزی، حفاظت، احیا، بهره‌برداری، تأمین درآمدها و دارایی‌ها و واگذاری اراضی را برعهده دارد (شامخی، ۱۳۸۹). سازمان حفاظت محیط زیست کشور نیز که وابسته به ریاست جمهوری است و زیر نظر شورای عالی حفاظت محیط زیست فعالیت می‌کند، وظایفی چون حفاظت و بازسازی، استانداردسازی، برنامه‌ریزی، ارزیابی، نظارت و پیشگیری، آموزش، اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی را عهده‌دار است (عبدالهی و رضوانی فر، ۱۳۹۱).

در این زمینه، محمدی کنگرانی و همکاران (۱۳۹۳) به‌منظور تحلیل سند توسعه محیط زیست استان هرمزگان، از روش تحلیل شبکه‌ای برای ترسیم و تحلیل شبکه روابط میان‌سازمانی استفاده کردند. نتایج نشان داد که این سند دارای قوت‌های بسیاری از منظر روابط میان‌سازمانی است، مانند نگاه فرباخشی به موضوع محیط زیست، حاکم بودن رویکرد شبکه‌ای در تدوین سند و توجه ویژه به سازمان‌های برنامه‌ریز و سیاستگذار استان مانند استانداری و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان هرمزگان در سیاستگذاری زیست‌محیطی.

محمدی کنگرانی (۱۳۹۱) در تحقیقی به ترسیم و تحلیل شبکه همکاری‌های قانونی میان سازمان‌های مرتبط با منابع طبیعی در قانون برنامه چهارم توسعه پرداخت. ترسیم شبکه همکاری و محاسبه مرکزیت بینابینی نشان داد که توزیع قدرت میان سازمان‌های درگیر به‌درستی صورت نگرفته و در تدوین این سند قانونی، رویکرد شبکه‌ای حاکم نبوده است. وی همچنین بیان کرد که تحلیل شبکه‌ای، کارایی زیادی

با منابع طبیعی در قالب موضوعات کشاورزی نگرین شده است. در قانون برنامه چهارم، نخستین بار دو فصل با عنوان موضوعات زیست‌محیطی (فصل‌های پنجم و ششم) قرار گرفت و موضوع منابع طبیعی نیز در ذیل فصل پنجم با رویکرد زیست‌محیطی مطرح شد. در قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور (۱۳۹۴-۱۳۹۰) که در تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۱۵ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید، به موضوعات مرتبط با منابع طبیعی در فصل پنجم با عنوان فصل اقتصادی پرداخته شده است. این برنامه مشتمل بر ۹ فصل و ۲۳۵ ماده است. در این پژوهش به منظور تحلیل مواد قانونی مرتبط با منابع طبیعی در این قانون، از روش تحلیل شبکه‌ای استفاده شده است. ویژگی مهم این روش که وجه تمایز آن از دیگر روش‌های تحلیل داده است، استفاده از داده‌های ارتباطی و ساختاری است. همچنین قاعده کلی در تحلیل شبکه‌ای این است که در ابتدا، باید ویژگی‌های روابط میان و درون واحدها بررسی شود و نه ویژگی‌های خود واحدها. در واقع، این رهیافتی رابطه‌ای است (محمدی کنگرانی و همکاران، ۱۳۹۰) که واحدها در آن می‌توانند فراتر از افراد باشند و شامل هر شیء و یا بازگیری شوند که در شبکه به هم وابسته سازمانی با یکدیگر تعامل دارند. تمرکز روش‌های شبکه‌ای بر ارتباط بین افراد یا زیرمجموعه‌ای از افراد یا کل شبکه است (جعفری‌ریزی و همکاران، ۱۳۹۲). در تحلیل شبکه سازمانی، داده‌های منطقی براساس تکنیک‌های تئوری گراف تحلیل می‌شوند (Linton, 2004). از دیگر مزایای این روش آن است که امکان بررسی و تحلیل ارتباطات میان یک مسئله با مسائل مرتبط را میسر می‌سازد و به تصمیم‌گیرنده یا مدیر امکان می‌دهد که در این فرایند مشارکت کامل داشته باشد. در این زمینه، مفاهیم و اندازه‌هایی برای کمک به تصمیم‌گیرنده ارائه شده که با اعمال آنها و به کمک نرم‌افزارهای مرتبط، شبکه‌های مختلفی برای تحلیل

شبکه‌ای و نرم‌افزارهای ویسون و نت‌درا^۱ برای آزمون فرضیه‌های زیر استفاده کرده است:

- به نظر می‌رسد توزیع قدرت و روابط میان‌سازمانی در شبکه سازمان‌های درگیر در حوزه منابع طبیعی در قانون برنامه پنجم توسعه کشور دچار اشکال است؛
- رویکرد تحلیل شبکه‌ای با ترسیم شبکه‌های ارتباطی میان سازمان‌ها و تحلیل جایگاه آنها می‌تواند به عنوان یک روش برای ارزیابی سیاست‌های منابع طبیعی به کار رود.

مواد و روش‌ها

در این پژوهش داده‌های لازم از قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران استخراج شد. برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، به مجموعه برنامه‌های میان‌مدتی گفته می‌شود که به صورت پنج‌ساله و توسط دولت تنظیم شده و در صورت تصویب توسط مجلس شورای اسلامی، به قانون برنامه تبدیل می‌شوند (محمدی کنگرانی، ۱۳۹۰).

در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، اولین برنامه میان‌مدت توسعه کشور با تأخیر هشت ساله از سال ۱۳۶۸ آغاز شد و تا سال ۱۳۷۲ ادامه یافت و در پی آن از سال ۱۳۷۴، سه برنامه دیگر نیز تهیه و تنظیم شد که عبارت‌اند: برنامه پنج‌ساله اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۲ - ۱۳۶۸)، برنامه پنج‌ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۸ - ۱۳۷۴)، برنامه پنج‌ساله سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۳ - ۱۳۷۹)، و برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۸ - ۱۳۸۴) (دبیری و همکاران، ۱۳۸۶). در قوانین برنامه اول تا سوم به موضوعات مرتبط

¹ Visone & NetDraw

موضوعات منابع طبیعی در قانون برنامه پنجم توسعه مشخص شدند (در مجموع ۴۴ ماده قانونی). سپس هر ماده قانونی جداگانه بررسی شده و اسامی سازمان‌های ذکر شده در آن یادداشت شد (در مجموع ۱۴۱ سازمان). سپس تعداد دفعاتی که نام هر سازمان در ماده قانونی مزبور ذکر شده بود، مبنای وظیفه قانونی سازمان مزبور قرار گرفت. در خصوص مواد قانونی که دارای چندین بند با موضوعات مختلف بودند، هر بند به عنوان یک وظیفه قانونی برای سازمان یادشده تلقی شد. بر این اساس یک ماتریس دووجهی ارزش‌دار به دست آمد که سطرهای آن را سازمان‌ها و ستون‌های آن را مواد قانونی تشکیل دادند. ارزش‌های سلول‌ها نیز نشان‌دهنده تعداد تکالیف قانونی هر سازمان در مواد قانونی مختلف بودند. سپس این ماتریس دووجهی با استفاده از نرم‌افزار یوسی‌آنت به دو ماتریس تک‌وجهی سازمان-سازمان و مواد قانونی-مواد قانونی تبدیل شد؛ اما به دلیل این که هدف از این پژوهش، بررسی همکاری‌های رسمی سازمان‌ها در مواد قانونی مختلف بود، تنها ماتریس تک‌وجهی سازمان-سازمان تحلیل شد که بدین منظور از نرم‌افزارهای نت درا و ویسون استفاده شد. به منظور اعتبارسنجی^۱ یافته‌ها نیز نتایج در اختیار ۱۰ نفر از صاحب‌نظران و مدیران درگیر در سیاستگذاری منابع طبیعی در کشور (در دانشگاه و بخش اجرا) قرار گرفت و نظرهای آنها جمع‌آوری و تحلیل شد.

"جایگاه نقاط" یا "روابط میان‌شان" ترسیم می‌شود. در واقع تصمیم‌گیرنده باید از میان مفاهیم و اندازه‌های مختلف موجود، براساس هدف و فرضیه پژوهش، مفاهیم و اندازه‌های مناسب را انتخاب و اعمال کند. از مهم‌ترین این اندازه‌ها و مفاهیم می‌توان به مرکزیت، گروه‌بندی و قدرت اشاره کرد (خواج‌نایینی و همکاران، ۱۳۹۳). مرکزیت مفهوم گسترده‌ای است که برای شناسایی و تعیین مهم‌ترین کنشگران در شبکه استفاده می‌شود. با توجه به اینکه در این تحقیق از شاخص‌های مرکزیت بینابینی، مرکزیت درجه و نیز نقاط برشی استفاده شده است، در اینجا این سه شاخص معرفی می‌شوند:

مرکزیت درجه: این مرکزیت، تعداد ارتباطات را نشان می‌دهد؛ هرچه نقطه‌ای مرکزی‌تر باشد، مرکزیت درجه آن بیشتر است (محمدی کنگرانی و غنچه پور، ۱۳۹۲).

مرکزیت بینابینی: این معیار نشان می‌دهد که یک کنشگر تا چه اندازه در مسیر ارتباطی دیگر کنشگران قرار دارد و برقراری ارتباطات از طریق او انجام می‌گیرد؛ هر چه کنشگران شبکه برای ایجاد ارتباط با دیگران به یک کنشگر وابسته باشند، آن کنشگر قدرت بیشتری در شبکه خواهد داشت (جعفری‌ریزی و همکاران، ۱۳۹۲).

نقاط برشی: نقاط برشی نقاطی اند که با حذف آنها، ساختار شبکه به دو بخش غیرمتصل و بدون ارتباط تبدیل می‌شود. (هنمن و ریدل، ۱۳۹۳).

مهم‌ترین نرم‌افزارهای مطرح در این روش عبارتند از: ویسون با قابلیت دیداری کردن، ترسیم و تحلیل شبکه‌ها به‌طور دائم، یوسی‌آنت با قابلیت تحلیل داده‌ها و نت‌درا با توانایی ترسیم شبکه‌ها و گراف‌ها (خواج‌نایینی و همکاران، ۱۳۹۳).

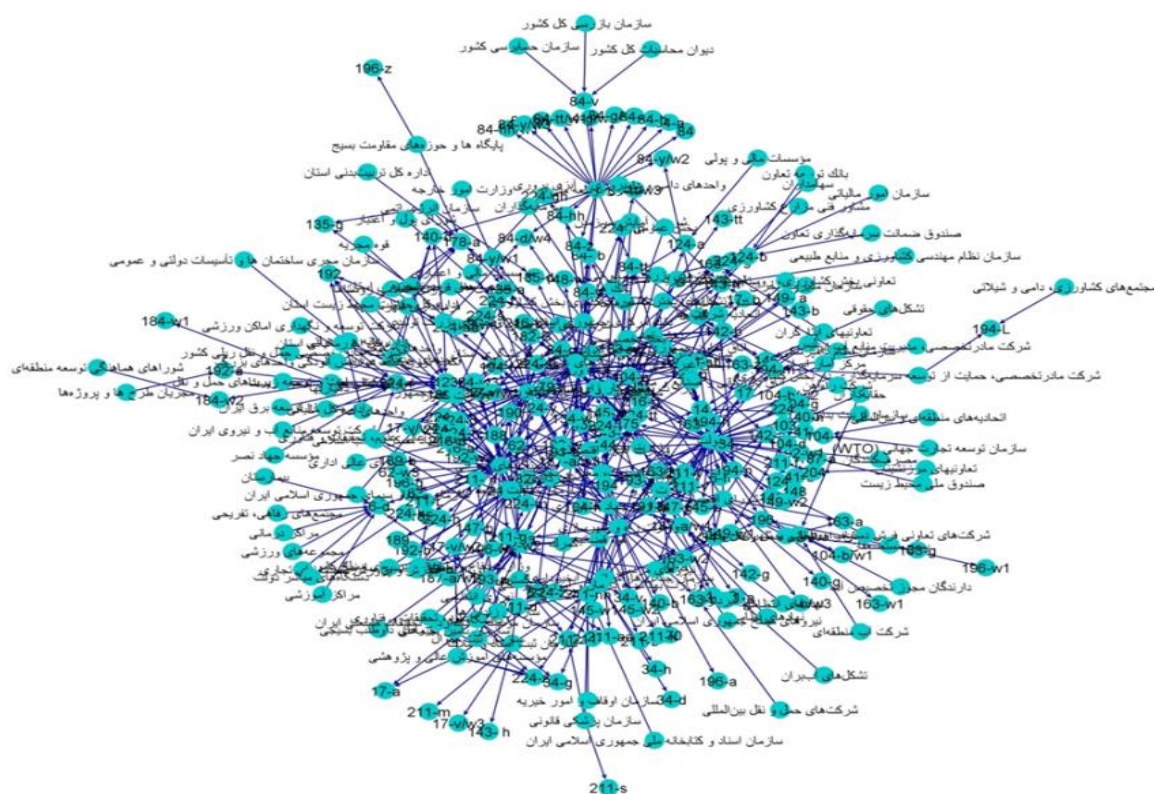
اساس این پژوهش، بر سازمان‌های رسمی و مواد قانونی مرتبط با بخش منابع طبیعی در قانون برنامه پنجم توسعه قرار گرفت؛ بدین صورت که در ابتدا مواد قانونی مرتبط با

۱. یکی از روش‌های اعتبارسنجی در مطالعات تحلیل شبکه، بررسی اعتبار ساختاری است. در این شیوه باید جمع‌آوری شواهد بر مبنای منابع چندگانه انجام گیرد. برای تحقق این منظور می‌توان از چند نوع ابزار مانند گروه‌سنجی، پرسشنامه، مصاحبه یا مشاهده استفاده کرد، به‌عنوان نمونه می‌توان نتایج تحقیق را با پاسخگویان در میان گذاشت و از این طریق درباره صحت و سقم ابزار قضاوت کرد (Helms et al. 2010).

نتایج

نشان‌دهنده ارتباط بین سازمان‌هاست. درهم بودن شبکه و نامشخص بودن روابط و سازمان‌ها، توانایی و اهمیت تحلیل شبکه‌ای را در ساده‌سازی شبکه‌ها و تولید اطلاعات ثانویه نشان می‌دهد. همچنین این شبکه از ۱۴۱ سازمان مکلف در حوزه منابع طبیعی، ۴۴ ماده قانونی و ۸۰۶ ارتباط تشکیل شده است.

شکل ۱، شبکه ترسیم شده توسط نرم‌افزار ویسون را که از ماتریس تک‌وجهی ارزش‌دار حاصل شده است، نشان می‌دهد که روی آن هیچ‌گونه پردازش داده‌ای و تصویری انجام نگرفته است. در این شبکه سازمان‌ها و مواد قانونی مرتبط با بخش منابع طبیعی با دایره نشان داده شده‌اند. خطوط بین آنها نیز



شکل ۱- شبکه دووجهی تکالیف قانونی حوزه منابع طبیعی قانون پنجم توسعه بدون پردازش

موضوعات مرتبط با منابع طبیعی در این قانون و موظف کردن آنها، جایگاه عالی و در نتیجه، قدرت فراوان نهادی با نام عام "دستگاه‌های اجرایی" که راه را برای هرگونه برداشت از این عبارت باز می‌گذارد، مغایر با تلاش در راستای شفاف کردن وظایف و افزایش هماهنگی میان سازمان‌هاست این ابهام می‌تواند بر هماهنگی میان سازمان‌های مسئول تأثیرگذار بوده و بر مدیریت منابع طبیعی در کشور تأثیر منفی داشته باشد. از سوی دیگر، پس از

شکل ۲، شبکه تک‌وجهی سازمان-سازمان بر اساس مرکزیت درجه را نشان می‌دهد که توسط نرم‌افزار نت‌درا ترسیم شده است. در این شکل، سازمان‌ها با دایره و تکالیف قانونی با خطوط ارتباطی میانشان نشان داده شده‌اند. تفاوت مرکزیت‌ها نیز با اندازه اشکال نمایش داده شده است.

با توجه به شکل ۲، زیاد بودن مرکزیت درجه دستگاه‌های اجرایی یکی از ضعف‌های مهم این قانون است؛ چراکه با وجود ذکر نام ۱۴۱ سازمان در

قلمداد می‌کند، از قوت‌های این قانون برنامه در حوزه منابع طبیعی تلقی می‌شود. از سوی دیگر، مرکزیت درجه بالای قوه قضاییه (۳۶) در قوانین مرتبط با منابع طبیعی در کشور، حاکی از ضرورت پرداختن به تخلفات گسترده در این حوزه مانند تصرفات غیر مجاز، تخریب و تغییر کاربری اراضی است. مرکزیت درجه بالای سازمان ثبت اسناد و املاک (۲۰) نیز تأییدی بر این مدعا و حاکی از حل‌نشده ماندن موضوع زمین و مالکیت اراضی در عرصه‌های منابع طبیعی است. اما مهم‌ترین ضعف این قانون، پایین بودن مرکزیت درجه سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور (شش) به‌عنوان متولی اصلی امر منابع طبیعی در کشور است. همچنین مقایسه جایگاه این سازمان در شبکه با وزارتخانه‌های توسعه محور مانند وزارتخانه‌های صنعت، معدن و تجارت و راه و شهرسازی، نگرانی از توسعه ناپایدار بر بستر طبیعت را پررنگ‌تر می‌نماید.

شکل ۳، شبکه تک وجهی، سازمان - سازمان بر اساس مرکزیت بینابینی را نشان می‌دهد که در این شبکه نیز دوایر نشان دهنده سازمان‌ها و خطوط بیانگر ارتباطات میان آنها است.

براساس شکل ۳، بیشترین مرکزیت بینابینی به ترتیب متعلق به دستگاه‌های اجرایی (۱۸۱۴)، سازمان برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور (۱۶۹۳)، دولت (۱۶۳۵)، بخش غیردولتی و تعاونی (۶۷۸)، سازمان حفاظت محیط زیست (۵۲۹)، شهرداری (۴۴۹) و وزارت نیرو (۴۴۱) است. مشاهده می‌شود که مرکزیت بینابینی زیاد دستگاه‌های اجرایی و دولت دلیل دیگری بر تأیید قدرت واسطه‌ای و جایگاه عالی این نهادها در حوزه منابع طبیعی است که مقایسه آن با جایگاه بالا و قدرت واسطه‌ای بخش غیردولتی و تعاونی، می‌تواند نشان‌دهنده تضاد در تلاش برای کوچک کردن بدنه دولت باشد. حضور وزارت نیرو به‌عنوان یک سازمان واسطه‌ای در مدیریت منابع طبیعی با توجه به اهمیت آب در کشور کاملاً منطقی است، اما نازل بودن جایگاه واسطه‌ای سازمان

راهبردی رئیس‌جمهور سبب ارتباطات فراوان این دو دستگاه با یکدیگر در شبکه شده است که خود یک قوت تلقی می‌شود. همچنین حضور شهرداری در جایگاه بعدی با مرکزیت درجه ۴۱ و دارا بودن ارتباطات فراوان با سازمان حفاظت محیط‌زیست، هم قوت تلقی می‌شود و هم ضعف؛ در واقع، توجه به موضوع حفاظت محیط زیست در مناطق شهری می‌تواند به توسعه متوازن و پایدار شهرها منجر شود. از سوی دیگر، در نظر گرفتن ارتباطات فراوان میان این دو دستگاه ممکن است به دلیل تخریب‌های گسترده زیست‌محیطی رخ داده در شهرها و حاشیه آنها باشد.

زیاد بودن مرکزیت درجه وزارتخانه‌های صنعت، معدن و تجارت (۴۱)، راه و شهرسازی (۳۱) و نفت (۲۵) نیز هم مثبت و هم منفی تلقی می‌شود؛ از یک سو، توجه به این سه وزارتخانه در موضوعات منابع طبیعی حاکی از نگاه فرابخشی به این موضوع و نیز ضرورت همکاری آنها با متولیان امر منابع طبیعی در کشور است. از سوی دیگر، با توجه به رسالت توسعه‌محور این سه وزارتخانه و رسالت اقتصادی آنها، در زمانی که قرار است توسعه‌ای بر بستر طبیعت اتفاق افتد، جایگاه و قدرت بالاتر آنها نسبت به سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور می‌تواند به ضرر منابع طبیعی در کشور باشد. البته در صورت تقویت نگرش فرابخشی نسبت به منابع طبیعی در مدیران این وزارتخانه‌ها، می‌توان از این ارتباطات به‌منظور حفاظت و بهره‌برداری صحیح و اصولی از منابع طبیعی گام برداشت. بحث معادن نیز به‌عنوان جزئی از منابع طبیعی در کشور که متولی جداگانه‌ای دارد و در قالب وزارتخانه صنعت، معدن و تجارت می‌گنجد، براساس استدلال‌های یادشده، می‌تواند با مدیریت صحیح سودمند واقع شود. جایگاه مناسب بخش تعاونی و نهادهای غیردولتی در این شبکه از منظر مرکزیت درجه (۳۶) با توجه به سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی در کشور که بخش تعاونی را همپای بخش‌های دولتی و خصوصی جزئی از ساختار اقتصادی کشور

بحث

جمع‌بندی یافته‌های این پژوهش و اعتبارسنجی نتایج حاکی از آن است که جایگاه رسمی-قانونی سازمان‌های درگیر با موضوع منابع طبیعی در قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران یکسان نیست و به‌واسطه دارا بودن ارتباطات رسمی-قانونی بیشتر، جایگاه و قدرت متفاوتی پیدا کرده‌اند (فرضیه اول پژوهش)؛ بر این اساس، مشاهده می‌شود که دولت، دستگاه‌های اجرایی، و سازمان برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس‌جمهور بیشترین مرکزیت‌ها را به خود اختصاص داده‌اند و قدرت برتر شبکه از منظر روابط میان‌سازمانی‌اند. از سوی دیگر، ابهامات فراوان در عبارات به‌کاررفته مانند دولت و دستگاه‌های اجرایی که از جمیع شاخص‌های بررسی‌شده، قدرت اصلی شبکه هستند، در کنار جایگاه و مرکزیت زیاد تعاونی-ها و نهادهای غیردولتی، تضادهایی را در متن قانون ایجاد کرده است که در صورت مدیریت نادرست، ممکن است به مدیریت سلیقه‌ای و برداشت‌های متفاوت از روابط بین‌سازمانی منجر شود. همچنین جایگاه و مرکزیت بسیار کم سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور با توجه به وظایف خطیری که در مرحله اجرای سیاست‌ها در حیطه منابع طبیعی دارد و نیز ارتباطات اندک آن با دیگر سازمان‌ها در متن قانون، خطر غلبه نگاه اقتصادی به طبیعت را افزایش می‌دهد. وجود ارتباطات فراوان میان‌سازمانی می‌تواند وجود نگرش شبکه‌ای تدوینگران سند را نشان دهد؛ اما به نظر می‌رسد که این نگاه شبکه‌ای بیشتر به سمت نگرش اقتصادی و توسعه‌ای بر بستر طبیعت متمایل بوده است که حضور مکرر صندوق توسعه ملی در انواع شاخص‌های محاسبه‌شده، دلیلی بر این مدعاست. بنابراین می‌توان نتیجه‌گیری کرد که متولیان اصلی امر منابع طبیعی در کشور چه از نظر قانونی و چه از نظر نهادی، جایگاه مناسبی در این قانون ندارند و ابهامات قانونی و نهادی متن قانون

مشاهده می‌شود که هشت نقطه برشی با شکل شماتیک مثلث در شبکه یادشده وجود دارد که عبارت‌اند: شرکت مادر تخصصی حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، سازمان برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس‌جمهور، دولت، بخش تعاونی، وزارت نیرو، صندوق توسعه ملی، دستگاه‌های اجرایی و شورای عالی حفاظت محیط‌زیست. با توجه به این نکته که زیاد بودن تعداد نقاط برشی در شبکه نشان‌دهنده گسست ارتباطات و پراکندگی شبکه است، وجود تنها هشت نقطه برشی در شبکه در مقایسه با ۱۴۱ سازمان یک نقطه قوت در این شبکه محسوب می‌شود و در صورت استفاده از ظرفیت‌ها و جایگاه سازمان‌های بالا، می‌توان از آنها برای تحکیم ارتباطات استفاده کرد. اما حضور صندوق توسعه ملی و شرکت مادر تخصصی حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به‌عنوان نقاط برشی علاوه‌بر اینکه می‌تواند نقش سرمایه‌گذاری و توسعه را در نگرش تدوین‌کنندگان سند به بخش منابع طبیعی و کشاورزی نشان دهد، بیانگر غلبه نگاه اقتصادی بر نگرش حفاظتی در حوزه منابع طبیعی در کشور نیز است. البته تقسیم موضوع منابع طبیعی ذیل فصل اقتصادی در این قانون برنامه، خود تأیید دیگری بر این مدعاست که تنها با ارزیابی‌ها و تحلیل‌های حین و پس از اجرای قانون برنامه پنجم توسعه، این ادعا ثابت یا رد می‌شود. نتیجه اعتبارسنجی یافته‌های پژوهش نیز نشان داد که نتایج با واقعیات همخوانی دارد و روش تحلیل شبکه‌ای توانسته است روابط میان‌سازمانی را در حوزه منابع طبیعی ترسیم و تحلیل کند. کلیه افراد پرسش‌شده (۱۰ نفر) نتایج را تأیید کردند و ۹ نفر از آنها نیز این روش را در ارزیابی روابط میان‌سازمانی کارا دانستند.

ممکن است به تقویت نگرش اقتصادی و توسعه‌ای به طبیعت منجر شود. نتایج مقایسه‌ی این پژوهش با پژوهش‌های مشابه در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱- مقایسه‌ی موضوعی نتایج تحقیق حاضر با نتایج سوابق تحقیق بررسی شده

موضوع مورد مقایسه	سوابق تحقیق بررسی شده
بررسی سیاست‌های تدوین شده در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست در قوانین برنامه توسعه کشور	بارکر و اکبرگ (۲۰۱۳)، در تحقیق خود به این نتیجه رسیدند که سیاست‌های محیط‌زیست تحت تأثیر توزیع قدرت در بین کنشگران دولتی و خصوصی قرار می‌گیرد که این مطلب با نتایج تحقیقات پژوهش حاضر یکسان بوده و همان‌طور که از یافته‌ها برداشت می‌شود، سیاست‌های حوزه محیط‌زیست و منابع طبیعی تحت تأثیر توزیع قدرت صورت می‌گیرد. همچنین نتایج تحقیقات محمدی کنگرانی و همکاران (۱۳۹۱) که در آن قانون برنامه چهارم توسعه از منظر ارتباطات میان‌سازمانی بررسی شده است، کمابیش با نتایج این تحقیق یکسان است. چراکه در هر دو قانون برنامه چهارم و پنجم توسعه، نگاه اقتصادی و توسعه‌ای بر بخش منابع طبیعی حاکم بوده است.
امکان استفاده از رویکرد تحلیل شبکه‌ای در ارزیابی برنامه‌های سیاستی و روابط میان سازمانی	نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که استفاده از تحلیل شبکه در ارزیابی سیاست‌ها و شبکه‌های ارتباطی کاراست که این مطلب با یافته‌های محمدی کنگرانی (۱۳۹۱)، و محمدی کنگرانی و همکاران (۱۳۹۳) یکسان است.

جایگاه قانونی و نهادی منابع طبیعی در قوانین و برنامه‌های پیشین توسعه کشور صورت گیرد و وضع موجود منابع طبیعی در کشور به صورت کمی و کیفی ارزیابی شود.

منابع

جعفری‌ریزی، مهدی، علی شائمی برزکی و محمدحسین یارمحمدیان، ۱۳۹۲. ارائه یک روش برای پشتیبانی مدیریت اطلاعات در شرکت‌های مهندسی مشاور: تحلیل شبکه‌ای سازمانی، پژوهشنامه پردازش و هدایت اطلاعات، ۲ (۲): ۵۶۷-۵۹۰.

خواجانه‌نابینی، علی، کیومرث اشتریان و حنانه محمدی کنگرانی، ۱۳۹۳. بررسی و تحلیل شبکه روابط در سیاست‌گذاری نانو فناوری ج.ا. ایران: بررسی موردی سند توسعه فناوری نانو، مجله پژوهش‌های مدیریت در ایران، ۱۸ (۲): ۲۵-۵۲.

جمع‌بندی یافته‌ها در بخش روش‌شناسی و نتایج اعتبارسنجی نیز حاکی از آن است که روش تحلیل شبکه‌ای با ترسیم شبکه‌های ارتباطی میان سازمان‌ها و تحلیل جایگاه آنها، به‌عنوان یک روش ارزیابی سیاست‌های منابع طبیعی کاربرد (فرضیه دوم پژوهش)؛ پیشنهاد می‌شود از یافته‌های این تحقیق برای تدوین اسناد بعدی توسعه به‌ویژه برنامه ششم توسعه کشور که مراحل پایانی تدوین آن سپری می‌شود، بهره برد؛ حال آنکه وضعیت موجود در قانون برنامه پنجم توسعه در حوزه منابع طبیعی کماکان مشابه قانون برنامه چهارم توسعه است. با این تفاوت که در قانون برنامه چهارم، قوانین مرتبط با منابع طبیعی ذیل فصل آمایش سرزمین و توسعه منطقه‌ای و در قالب یک موضوع فرابخشی دیده شده بودند، اما در این برنامه، این قوانین ذیل فصل اقتصادی آورده شده‌اند. پیشنهاد می‌شود تا پیش از تدوین نهایی برنامه ششم توسعه کشور، آسیب‌شناسی و ریشه‌یابی

محمدی کنگرانی، حنانه، تقی شامخی و دیبا غنچه پور. ۱۳۹۴. مدل شبکه‌ای سیاست‌های منابع طبیعی در ایران (بررسی قانون برنامه چهارم توسعه)، مجله جنگل ایران. ۷ (۲): ۱۷۹-۱۹۳.

محمدی کنگرانی، حنانه و سیما رفسنجانی‌نژاد، ۱۳۹۱. بررسی ساختار قدرت در شبکه سیاست‌گذاری و مدیریت آب در برنامه چهارم توسعه ج.ا. و آرایه شبکه بهینه سیاست‌گذاری، مجله سیاست‌گذاری عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. ۱ (۱): ۲۱-۳۸.

محمدی کنگرانی، حنانه و دیبا غنچه پور، ۱۳۹۲. ترسیم و تحلیل روابط رسمی و غیر رسمی درون‌سازمانی به‌روش تحلیل شبکه‌ای (بررسی موردی: اداره کل منابع طبیعی استان هرمزگان)، مجله جنگل ایران، ۵ (۱): ۴۳-۵۳.

محمدی کنگرانی، حنانه، ۱۳۹۱. معرفی تحلیل شبکه‌ای و کاربردهای آن در مدیریت و سیاست‌گذاری منابع طبیعی (بررسی قانون برنامه چهارم توسعه)، مجله حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی، ۱ (۱): ۷۹-۹۲.

هنمن، روبرت الف، و مارک ریدل، ۱۳۹۳. درآمدی بر روش شبکه‌های اجتماعی. ترجمه محمدی کنگرانی، حنانه، و الهام محمدی، انتشارات دانشگاه هرمزگان، ۴۴۸ ص.

Baker, S., and K. Eckerberg, 2013. A policy analysis perspective on ecological restoration, *Ecology and Society*, 18(2): 17-30.

Beilin, R., N. Reichelt, T.B. J. King, A. Long, and S. Cam, 2013. Transition landscapes and social networks: examining on-ground community resilience and its implications for policy settings in multiscale systems, *Ecology and Society*, 18(2): 30-41.

Gulati, R., D. Lavie, and R. Madhavan, 2011. How do networks matter? The performance effects of interorganizational networks, *Research in Organizational Behavior*, (31): 207-224.

دبیری، فرهاد، مجید عباسپور، رضا مکنون و بیتا آزادبخت، ۱۳۸۶. جایگاه محیط‌زیست در قوانین برنامه‌های پس از انقلاب در ایران، علوم و فناوری محیط‌زیست، ۹ (۱): ۸۷-۱۰۰.

دعائی، حبیب‌الله و علیرضا رجیب‌پور میبیدی، ۱۳۹۰. بررسی مقایسه‌ای جایگاه انواع تاکتیک‌های ارتباطات سازمانی در بروز رفتارهای هنجارشکنانه بین فردی پرستاران، مجله افق توسعه آموزش پزشکی، ۵ (۱): ۱-۱۳.

زارعی، بهروز و عظیم زارعی، ۱۳۸۶. پارادایم تئوریک تبیین‌کننده شکل‌گیری ارتباطات بین‌سازمانی، دانش مدیریت، ۲۰ (۷۸): ۴۵-۶۲.

شامخی، تقی، ۱۳۸۹. قوانین و مدیریت منابع طبیعی (جنگل‌ها و مراتع)، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۴۷۵ ص.

عرب‌مازار، عباس، محمدتقی جمشیدی، ابوالفضل صالحیان عمران، ۱۳۸۸. آسیب‌شناسی تحقیق و توسعه در سازمان‌های دولتی، مجله تدبیر، ۲۰۷: ۴۹-۵۵.

عبداللهی، محسن و محمدمهدی رضوانی‌فر، ۱۳۹۱. نظام حقوقی ایران و مسئله سیاست‌گذاری زیست‌محیطی، فصلنامه راهبرد، ۲۱ (۶۴): ۲۲۱-۲۴۸.

عبداللهی، محسن و مسعود فریادی، ۱۳۸۹. چالش‌های حقوقی سازمان حفاظت محیط زیست ایران، علوم محیطی، ۷ (۴): ۱۴۳-۱۸۰.

محمدی کنگرانی، حنانه، تقی شامخی و مهناز حسین‌زاده، ۱۳۹۰. بررسی و تحلیل شبکه روابط رسمی و غیررسمی میان‌سازمانی با استفاده از رویکرد تحلیل شبکه‌ای (بررسی موردی: استان کهگیلویه و بویراحمد)، مجله مدیریت دولتی، ۳ (۶): ۱۴۹-۱۶۴.

محمدی کنگرانی، حنانه، دیبا غنچه‌پور، دنیا خیرخواه و معصومه رخبین، ۱۳۹۳. تحلیل سند توسعه محیط زیست استان هرمزگان با تأکید بر شبکه روابط میان‌سازمانی. در: هشتمین کنفرانس ملی روز جهانی محیط‌زیست، ۱-۲ تیر، تهران، ۹۵-۱۰۸.

Helms, R., R. Ignacio, S. Brinkkemper, and A. Zonneveld, 2010. Limitations of network analysis for studying efficiency and effectiveness of knowledge sharing, *Electronic Journal of Knowledge Management*, 8(1): 53 – 68.

Hoppa, B., and C. Reinelt, 2010. Social network analysis and the evaluation of leadership networks, *The leadership Quarterly*, (21), 600-619.

Kok, G., and L. Wildeman, 1999. Hight touch partnering: Beyond traditional selection perspectives, Amsterdam, The Netherland, White paper published by KPMG.

Linton, C., 2004. The development of social network analysis: A study in the sociology of science. Publisher: Book Surge, LLC., 205 pp.

Paulson, S.KA, 1985. Paradigm for the analysis of interorganizational Networks. *Social Networks*, 7 (2): 105-126.

Inter-organizational network relations of the 5th Development Document Plan with emphasize on natural resources

D. Khairkhah¹, H. Mohammadi Kangarani^{2*}, and O. Bazrafshan³

¹Watershed Management student, Faculty of Agriculture & Natural Resources, University of Hormozgan, I. R. Iran

²Associate Prof., Faculty of Agriculture & Natural Resources, University of Hormozgan, I. R. Iran

³Assistant Prof., Faculty of Agriculture & Natural Resources, University of Hormozgan, I. R. Iran

(Received: 4 June 2015; Accepted: 10 April 2016)

Abstract

Planning, organizing, monitoring and controlling, leadership, evaluation and decision-making will not be possible and effective without communication. Nowadays, organizational relationships have become a complex and important research issue through progress of science and technology. This research tried to analyze the inter-organizational relationships related to natural resources in 5th Development Plan by using Network Analysis Method, Visone and NetDraw Softwares in order to investigate the legal and institutional status of natural resources. The results showed that the legal and institutional status of organizations involving in natural resources issue is not the same. Also high status of executive organizations and state in inter-organizational relationship networks, despite of involving 141 formal organizations in law, has caused different interpretation of the duties and organizational relationships. So, it is necessary to investigate the legal and institutional status of natural resources in former laws and policy document plans and evaluate the qualitative and quantitative characteristics of natural resources before final codification of 6th Development Plan.

Keywords: Centrality and status, Inter-Organizational relations, Natural resource, Network Analysis Method, 5th Development Document Plan.